

Ödemarksleden och Gideälvens övre kanotled

Björna socken, Örnsköldsviks kommun i Ångermanland

Bernt Ove Viklund, arkeolog vid Skogsstyrelsen Region Mitt.
Rapport 2006: 1

INLEDNING

Vid början av 1980- talet funderades kring en tänkbar vandringsled i Björna socken i inre delen av Örnsköldsviks kommun. Personen vilken tog initiativet till detta var Christer Westerdahl vilken vid den tiden var verksam vid Örnsköldsviks museum och gärna även uppehöll sig i markerna, bland annat med föreningen Friluftsgården.

Leden, vilken gavs namnet Ödemarksleden, skulle sträcka från Björna Kyrkby till Stennäs inom Bjurholm. Vid slutet av 1980- talet, närmare bestämt 1988, var ett möte i Björna skola om ett nytt projekt: Ödemarksleden-Lappmarksleden, där den senare skulle dras genom övre Anundsjö, från Rödvattnet till naturreservatet Stockholmsgata.

Under denna tid, från tidigt till sent 1980- tal, var jag med vid informella samtal, inte minst i markerna, och även vid mötet i Björna i mars 1988. Vid arbeten med uppskyltning av en del av kulturmiljöerna samt märkning av sträckan över Lockstamon deltog jag tillsammans med Christer Westerdahl. Sedan den tiden har det varit många besök i området, de flesta gångerna genom mitt arbete som arkeolog. Idag anser jag det vara ännu mer angeläget att verkligen göra något ”åt saken”, dvs. rusta upp och ställa i ordning för intresserade vandrare och varför inte även för intresserade skidåkare. Ledsträckan med komplementet Gideälvens övre kanotled rymmer onekligen stora kulturvärden, vilket jag hoppas framgår i denna rapport.

Men om bakgrunden till leden, sträckan Björna Kyrkby-Remmarn, dess skick idag och ledens naturvärden hänvisas till Bengt Wallins rapport Ödemarksleden- Rapport i ord och bild från rekognosering av leden 2005.

I följande rapport kommer uppgifterna ur fornlämningsregistret att förkortas till Raä166, 167 etc för sträckan Björna Kyrkby-Remmarn. Lägg märke till att i rapporten används den gamla beteckningen Ödemarksleden, namnet kan komma att ändras. Kanotleden kallas Gideälvens övre kanotled i Örnsköldsviks Naturguide.

Foto framsidan: Bernt Ove Viklund. Motivet är från Lägstaån. Bilderna har scannats in och behandlats i Photo Shop av Peter Tjärnström, Skog och Miljö, Skogsstyrelsen.

UPPDRAG

Örnsköldsviks museum och Turistkontoret har gett Skogsstyrelsens projekt Skog och Miljö uppdraget att ställa samman de kända fornminnena och kulturmiljöerna vid och intill samt i vissa fall, omlandet till Ödemarksleden och Gideälvsleden. Sträckan gäller Björna Kyrkby till Remmarn och den tilltänkte förlängningen till Stor-Tällvattnet. Vidare har ställts samman fornminnen och kulturmiljöer nedströms Gideälven från den sjön ned till Hemling.

Förslaget att göra sammanställningen presenterades av rapportören vid ett möte om Ödemarksleden i Nyliden den 17 februari 2005. Vid mötet deltog Håkan Nilsson och Hans Jonson från Nyliden , Sven Nordström från Örnsköldsviks museum, Bosse Edman från Turistkontoret och Bengt Wallin även han på Örnsköldsviks kommun. Jag var där genom mitt arbete vid Skogsstyrelsen. Uppgifterna i rapporten är hämtade ur fornlämningsregistret, även uppgifter vilka ännu inte kommit in i detta är medtagna. Uppgifter är även medtagna från rapporter och litteratur.

Ödemarksleden sträckan Björna kyrkby till Stor-Tällvattnet

Om vandraren startar vid Björna kyrka finns där i närheten en milstolpe av järn. Årtalet på denna är 1871. Dess nummer är Raä188. Den är utsatt även på topografiska kartan över området med ett R. Milstolpen skvallrar om gamla färdvägen mot byarna i övre Björna och södra Lappmarken.

Följer vi sedan leden vilken här går i nordvästlig riktning mot Naturreservatet Kravattsliden finner vi en fäbodlämning efter Björnabodarna (Raä166). Den är ett R-objekt, den har därmed lagskydd. På platsen där leden går förbi finns tre husgrunder, en eventuell spismursrest samt två röjda ytor. På Kravattsliden ska även finnas skärpningar i berget, märken efter gruvförsök vilket första gången skedde 1773. I området hade ihärdiga sägner berättat sedan början av 1700- talet om att det fanns silver eller blymalm i berget. En smedja finns kvar på platsen. Restaurering av den har skett omkring 1990 med hjälp av dåvarande Skogsvårdsstyrelsen. Det är en avstickare på omkring 1 km från leden till området. Skylt är uppsatt. Nästa lämning efter fäbodkulturen är Västerhus-Nybodarna (Raä167) även den har ett R och namnet är utsatt på kartan. Ortnamnet Västerhus skvallrar om att det var bönder från Själevads socken som hade denna fäbodvall. På platsen finns en husgrund samt enstaka röjningsrösen. De försiktiga spåren, här som på andra platser för övergivna fäbodlar, vittnar om det som en gång var ett mycket karakteristiskt inslag i det norrländska jordbruket. Längre fram längs leden finns fäbodlämningen med namnet Gamm-Västerhusbodarna (Raä 246). På platsen finns ett stort antal röjningsrösen, rester efter en stenmur och en husgrund med spismursrest. Den är utsatt med R och namn på kartan. Vid någon av dessa fäbodmiljöer kan det vara lämpligt att rast- och övernattningskåta placeras. Skylt finns vid en av fäbodplatserna.

Leden fortsätter mot Bergssjön. Vi har då kommit ned till dalen där Hemlingsån rinner, ån förenar sig med Gideälven strax söder om Hemling. Hela Hemlingsån är ett naturreservat, Sveriges enda utterreservat. På en udde i Bergssjön, på ett bekvämt avstånd från leden, är en bra badplats vilken även rymmer en stenåldersboplats (Raä 133). Boplatsen har ett alldeles utmärkt läge och representerar de vanligtvis små men ändå talande boplatserna från jakt-fångststenåldern i Norrlands inland. Materialet på platsen består av skörbränd sten från eldstäder och kanske även kokgropar och avslag av kvarts, detta är rester efter redskapstillverkning. De äldsta boplatserna kända i Norrland dateras till omkring 9 000 år före nutid. Boplatsen skulle må gott av en uppskyltning. Platsen är mycket lämplig att placera en rast- och övernattningskåta på.

Leden fortsätter på norra sidan sjön och viker sedan av i nordvästlig riktning mot Uddersjön. Strax sydöst om sjöändan är en torplämning med namnet Per-Augusts (Raä 282). Namnet är utsatt på kartan. På platsen finns fyra husgrunder varav två med spismursrest, röjningsrösen och dikade odlingsytor. Här föreslås en skyltning kring torpbebyggelse och dess historik.

En boplats av stenålderskaraktär är känd längre fram på en platå intill sjön. Leden går förbi den och vidare genom byn Uddersjö och därefter i nordöstlig riktning in och igenom Naturreservatet Bågaliden, det gamla gränsberget mot Lappmarken. På toppen av berget nära brandtornet har Örnsköldsviks museum satt skylt med text om det gamla gränsberget. Stugan på toppen av berget fungerar som raststuga. Naturen är här typisk för det starkt kuperade skogssamiska inlandet nolaskogs. Från Bågaliden är det inte långt till området Lockstamon, ett isranddelta vid Högsta Kustlinjen (HK) och även ett område där flera olika typer av fornminnen och kulturmiljöer är kända. Leden går intill en samling om fem samiska härdar vid Jonketjärn (Raä, 206, 207, 210). Örnsköldsviks museum har satt upp skyltar. Genom Läns museet Västernorrland och projektet Ljusminne- Västernorrlands sameland sattes skylt upp vid vägen över mon. Dessvärre är den skylten totalt förstörd. Här som på andra platser är det lämpligt att de skyltade miljöerna ses över och där så behövs byts dessa ut. Ett förslag är att från det samiska härdområdet dras en markerad utlöpare österut på Lockstamon, området

är mycket lättgånget. Här och i omlandet finns ovanligt fina möjligheter till studie av isranddeltan och HK. Som jag ser det kan detta även knytas till Världsarvsområdet Höga Kusten. Vi befinner oss omkring 250 meter över havet. För många besökare kan det nog vara sensationellt att vi från, exempelvis Örnsköldsviks stad, eller det nya Världsarvsmuseet i Skule, tar oss på gammal havsbotten ända in i det aktuella området. Hit sträckte sig havet vid tiden omkring 10 000 år sedan. Teman för Ödemarksleden när det tog sin början under 1980-talet var: Urskog, geologi och samisk kultur.

I området Lockstamon kan ses åsgröpar och raviner upp till 30 meter djupa. Vindavlagringar med dynbildningar har stor utbredning på denna mo. Genom skogsavverkning under senare år framträder de karaktäristiska spåren mycket tydligt. Det är kolossala massor med sand och grus avsatta i området. Området är sällsynt lämpat för både natur och kulturstudier. Skylt om landhöjning och isranddeltan föreslås.

Nära Lockstakullen, ett markant uppstickande berg, finns ännu flera samiska härdar, den första av dessa upptäcktes på näraliggande Vacksundsmon 1987. Upptäckten blev den första i Västernorrlands län och kan beskrivas som själva navet vid den fortsatta utforskningen av det samiska landskapet. Idag känner vi till flera hundra härdar av samisk typ i Ångermanland.

Platsen där den första härden av samisk typ upptäcktes i Björna socken, och i hela Västernorrlands län. Året var 1987. Foto: Christer Westerdahl.

En annan härd finns placerad på en myrholme under Lockstakullen (Raä 124). I närheten finns även en stenåldersboplats vilken kan vara av ansevärd ålder (Raä 220). Fyndmaterialet består av skörbränd sten, sten vilken efter upphettning och avkyllning spruckit och därefter kasserats. Där är även brända ben, kvartsavslag efter redskapstillverkning och en del av ett bryne av skiffer. Boplatsen är lämplig att skylta. Fyra tjärdalar finns dokumenterade i området (Raä 148, 213, 241). En av dessa har en tydlig informationsskylt (Raä 148).

Skärvstensförekomsten i området är knepig att säga något närmare om (Raä 240). Det kan vara resterna av en samisk härd alternativt en liten jaktstation från sannolikt förhistorisk tid. Vi börjar alltmer att lokalisera sådana fornminnen vilka ligger på skogen utan direkt kontakt med vatten. Vi får räkna med att de ofta finns direkt intill eller nära fångstgropar. Ett system om fem sådana (Raä 117) skvallrar om älgfångstens betydelse i området. Vi kan inte utesluta att även vildren kanske fångades i dessa gropar. En skylt lämpligen placerad vid en av fångstgroparna nära den skyltade tjärdalen föreslås. En av tre kända stockhagar i Björna och de enda kända i Västernorrlands län finns på Lockstamon, nära Lockstakullen och Småsjöarna. Vi ser att konstruktionen ligger i ett till två skift av gamla och oftast grova tallar med mindre bitar emellan för att stabilisera dem och säkert också för att få upp dem i höjd. Anläggningen börjar direkt mot berg i dagen och löper sedan ned mot myren och följer torrbacken flera hundra meter. Det är en synnerligen ovanlig biologisk kulturmiljö vilken är värd uppmärksamhet. Idag kan vi inte svara på dess funktion men några tänkbara förklaringar kan vara följande.

Del av stockhagan på Lockstamon. Man kan fundera över dess ålder och om den hör till den skogssamiska kulturen eller om det var de första bebyggarna i Locksta som anlade den. Foto: Bernt Ove Viklund.

Har den byggts för att driva älg och kanske även vildren mot fångstgroparna vid Lockstakullen? Gör vi en översikt ser vi att på norra sidan kullen finns en fångstgrop kvar (Raä 192), några försvann vid ett vägbygge. Med dessa var spärren upprättad på den sidan kullen, fångstgropar är mycket effektiva som fångstmetod. Kom djuren vandrande på södra sidan om kullen var det bara att följa stockhagan och därframme väntade fångstgroparna. Det behöver inte ha varit så, men tanken kittlar. I äldre tid låg området Locksta i det skogssamiska skattelandet Stavorsjaurelandet.

Båtsmannen Erik Persson Kempe grundade Locksta år 1765. Bland de första nybyggarna fanns bröderna Per och Olof Persson. Dessa var söner till den samiske båtsmannen Pehr Persson Sachtmodig från Åsele och hans andra hustru Maria Jonsdotter från Leding i Själevad (Björna). Om vi tänker oss att stockhagan kanske anlades av de första vilka bodde byn Locksta hade dessa säkert sina kor på skogen. Då var stockhagan effektiv att stoppa korna från att gå ned sig i myren. En datering av stockhagan kan leda oss en bit på väg om vi ska söka förklaringen. Kanske något för SLU i Umeå att gå vidare med? Ett förslag är att

Örnsköldsviks museum kontaktar dem. Den först upptäckta stockhagan finns längre uppströms Lockstaån (Raä 273). Den tredje finns i området Stor-Tällvattnet tämligen nära Gideälven. Leden går sedan vidare mot Locksta.

Vid stranden av Lockstasjön och mycket fint belägen vid sandstrand är en boplats från stenåldern (Raä 204). Materialet består av skörbränd sten och avslag av kvarts samt kvartsit. Ett redskap i form av en skrapa är tillvaratagen från platsen. Boplatsen är representativ och läget gör den till ett tänkbart skyltobjekt. Viss reservation till detta är att ett fåtal sommarstugor finns i närheten. Men kanske en skylt vid vägen kan peka ut mot platsen?

Fortsätter vi sedan leden över Lockstaån och genom byn Locksta finns några noteringar om skörbränd sten. När vi närmar oss Lockstakåtan (Raä 205) vilken idag är i ett starkt behov av upprustning har vi en platå intill myren nedanför kåtan. Där är en samisk härd registrerad (Raä 125). I närområdet till den går bra att tälta. Lockstakåtan är uppskyldad men skyltarna måste bytas, de är påverkade av tidens tand och dessvärre har skylten vid parkeringen skjutits sönder. Intrycket är ledsamt. Om kåtan rustas upp från grunden är det en mycket bra plats för vila och även övernattnig. Åtskilliga gäster har genom åren varit till platsen, många har övernattnat, skolbarn och andra har fått mycket berättat om samisk kultur i och vid kåtan. Platsen är publicerad i flera sammanhang. Bedömningen att den sätts i representativt skick igen måste understrykas. Kanske det kan ske i samarbete med Skogsstyrelsen och Västernorrlands sameförening?

Bågstångskåtan i Locksta, fotad från baksidan. Den uppfördes 1984. Örnsköldsviks kommun, Västernorrlands sameförening och Friluftsgården samverkade i arbetet. Den är nu i stort behov av restaurering. Förbi platsen rinner en bäck. Foto: Bernt Ove Viklund.

I den ursprungliga fasta bågstångskåtan föddes Elisabeth Jonsson vintern 1900-1901. Med tiden blev Lisa (gift Stinnerbom) en av lappmarkens kanske största berättare. Hennes far var Sjul Jonsson (1857-1936) renägare från Daunefjälls lappskatteländan ovanför Kittelfjäll. Jonssons yngsta farbror, Kristoffer Jonsson, var vid denna tid getare hos bönderna i Locksta. Sjul och Kristoffer uppförde kåtan under hösten 1900. Mycket av kunskaper kring den samiska kulturen förmedlades genom Lisa Stinnerbom till Christer Westerdahl och finns att läsa i *Samer nolaskogs vilken* utgavs 1986. Boken är slutsåld och ofta efterfrågad. En reviderad och utökad utgåva är under produktion. Där medverkar ett flertal forskare. Ett kapitel behandlar upptäckterna av de flera hundra samiska härdarna i Ångermanland vilka började upptäckas 1987, året efter det att boken gavs ut.

Det kan noteras att uppströms ån, speciellt på dess södra sida, är bland annat ett inte så litet antal samiska härdar registrerade, nära Västersjön finns några av dem (Raä 120). På norra sidan ån är registrerat en kåtatomt. På platsen syns delar av en vall och i mitten är en koncentration av skörbränd sten. Den är inte arkeologiskt undersökt men den är säkert av betydande ålder. Den kan vara förhistorisk.

En kväll med god stämning vid Västersjön. Längre upp i sjön där Lägstaån rinner in är en liten deltabildning. Till höger anar vi Vändåtberget där en nästan helt orörd gammelskog finns. Leden går genom reservatet.
Foto: Bernt Ove Viklund.

Området sett till sin helhet utgör ett koncentrat av skogs och fjällsamisk kultur. Det ligger inom Vilhelmina norra samebys vårvinterland. Här finner jag det som troligt att många besökare gärna vill besöka området inte minst för renskötarkulturens spår i landskapet vilka är så väl integrerade i omgivningen och där vi idag ser en sådan aktiv rensköttsel baserad på hävd sedan urminnes tid. Att området ligger på HK är en annan viktig faktor att beakta med tanke på Världsarvet Höga Kusten.

Från Lockstakåtan går leden sedan in i och igenom Naturreservatet Vändåtberget, ett av fyra reservat där leden löper fram. En fin rast- och övernattningstuga finns vid Inner-Aborrtjärn. Vändåtberget är en av de finaste gammelskogarna vi har i landet. Inga registrerade fornminnen eller yngre kulturmiljöer finns noterade i registret. Det behöver inte alls betyda att det inte finns sådana inom reservatet. Vi får nog räkna med att finna biologiska spår i området. Kanske samiska barktäkter, gamla ledmarkeringar etc kan finnas? Ett förslag är att en specialinventering på ett par tre dagar med fokus på biologiska kulturspår genomförs. Vid en sådan utgår den från stugan vid Inner-Aborrtjärn.

Från Reservatet fram till Remmarn finns inga uppgifter ur registret. Men vid någon av Holmsjöarna har hittats boplatmaterial. Vi får räkna med att ett antal stenåldersboplatser och kanske samiska härdar men även andra kulturmiljöer finns vid och intill sjöarna. Här föreslås att två dagar specialinventering genomförs. Lämpligen görs den från kanot eller eka med liten utombordare.

Från Remmarn går leden norrut över Remmarberget. Enligt uppgift ska en samisk gravholme finnas i Remmarsjön. Väl framme vid Flärkån efter omkring 6 kilometers vandring finns övernattningmöjlighet i den restaurerade flottarkojan. Platsen är mycket lämplig att skylta om flottarkulturen.

Gideälvsleden sträckan Stor-Tällvattnet-Hemling

Från flottarkojan fortsätter leden omkring fem kilometer till Tällvattnet i Gideälven vilket är ett utomordentligt besöksvärt område och en mycket väl vald plats att låta en kanotled utgå ifrån. Området är värd en egen mässa, här sammanfattas det.

Vallviken i Stor-Tällvattnet. Den spegelblanka sjön ligger på ett isranddelta, kommunens största. Gideälven rinner igenom. Området rymmer gott om fornminnen och yngre kulturmiljöer. Det är en mycket fin plats att utgå från vid paddling nedströms Gideälven. Foto: Christer Westerdahl.

Som ett förslag kan Vallviken i nordvästra änden av sjön vara lämplig att resa en planktimmerkäta vid. Den utgör då starten även för kanotleden. Stranden består till allra största delen av fin sand, området ligger i ett isranddelta (HK).

Nära stranden har uppmärksammas lämningar efter ett förmodligen tidigt skogsbruk. De består av ingrävningar i en sluttning. Rester av väggar kan ses. Ingen närmare dokumentation har genomförts, men det borde göras. Vid den inventering vi genomförde åt Riksantikvarieämbetet vid början av 1990-talet konstaterades liknande kulturlämningar i Anundsjö socken. Ute i vattnet har påträffats en stenklubba med ränna. På Långudden och ön i dess ände finns stenåldersboplatser. Det måste finnas betydligt fler stenåldersboplatser i området är de nu omkring fem kända. I sjön finns en samisk gravholme. Den ligger nära gränsen mot Bjurholm, i Ångermanland även det, men i Västerbottens län. Vid en fin badplats på den sidan gränsen är sandstrand med vindskydd och grillplats. Där finns gott om material från stenåldern på den udden och även på en platå en bit upp från stranden. På den yttersta änden av en udde av en grusås några hundra meter i söder finns också en boplatser från stenåldern. På udden står en stuga mycket fint placerad, osäkert vem som är ägare men det kan eventuellt vara Holmen Skog. I nedre änden av denna grusås är ett påtagligt stort ingrepp gjort under 1930- talet. Man grävde då en kanal vilken förband sjöns nedre del med älven. Det är flottarspår vi ser. Den först upptäckta samiska härden i hela Bjurholms kommun finns vid en tjärn inne på isranddeltat vars största del ligger inom Björna. För besökare intresserade av sådana naturbildningar ligger härden lämpligt till för ett besök.

Innan vi tar oss nedströms älven kan vi kasta ljus över området strax norr Vallviken vid sjöns norra del. En lämplig dagstur leder oss mot myrstråket Åselhålen-Björklandsmyran. Hitom dessa har dokumenterats ett stort samiskt visteområde. Åtminstone 10 härdar av samisk typ är kända. Vi får se dem i båda fjäll- och skogssamiskt sammanhang. Området är lätt att nå, en fin skogsväg leder in i området. En komplettering kan säkert ske om tid funnes till ett par dagars specialinventering. En av de sydligaste kända samiska offerplatserna finns på Rönberget tämligen nära härdområdet. Den platsen är skyltad av Örnsköldsviks museum. Men i vilket skick är skyltarna? Den skylt som Länsmuseum Västernorrlands projekt Ljusminne-Västernorrlands sameland satte upp vid vägen genom området nära Vallviken är dessvärre totalt förstörd.

Mellan det samiska visteområdet och älven har också upptäckts fångstgropar, även dessa har upptäckts under senare år genom Arkeologikursen i Björna vilken har förlagt en del av sina aktiviteter i området. Vid ett av tillfällena övernattade vi mellan tjärnarna norr om Vallviken där Holmen Skog äger en stuga. Kan den stugan kanske användas i ledsammanhanget? Kontakt kan lämpligen tas med Holmen skog. Väster om Vallviken är Jenkullen där ett torp funnits. Enligt uppgift ska även en tjärddal finnas där. Mellan det branta berget sydöst om Jenkullen och sjöstranden finns fångstgropar. Det skulle heller inte förvåna om vi i området Stor-Tällvattnet har en hållmålning på något av bergen, alternativt eller både ock på något större stenblock. Genom de lyckosamma resultaten vid inventering efter hållmålningar åren 1996-2005 har en kunskap vuxit fram kring de sammanhang där målningar kan finnas. Enligt det synsättet är det aktuella området lämpligt för inventering.

Området Stor-Tällvattnet är mycket representativt för renskötarkulturens och jakt-fångststenålderns landskap i inre Norrland. Med tanke på detta föreslås en specialinventering på ett par tre dagar i området. Man kan även fundera på om inte den bästa skyltningen av området görs som en översiktsskylt där de olika tidsskikten representeras. Om medel satsas på Ödemarksleden och Gideälvsleden kan förslagsvis ett litet illustrerat texthäfte kring kulturmiljöerna och landhöjningen ingå i "paketet" för intresserade av lederna. Ett annat förslag är även att varje sommar arrangera kulturvandringar och kulturpaddlingar längs med och i närheten av lederna. Det kan vara ett sätt att vidareutveckla konceptet med lederna. Sedan ett antal år har Arkeologikursen i Björna genom sina många deltagare visat att intresset för områdets kulturmiljöer är stort. Under 2006 arrangerar kursen för övrigt ett helgseminarium i Fredrika vilket angränsar till Björna. Något liknande kanske kan arrangeras med utgångspunkt för lederna i denna rapport. Det läggs då upp med en dag med föreläsningar kring fornminnen och kulturmiljöer och landhöjningen i området och en dag i markerna. Det skulle säkert dra bra med deltagare.

En kort sträcka av vattnet nedströms Stor-Tällvattnet går in i Bjurholm. Även på den sidan finns ett antal kulturmiljöer. Fångstgropar och även samiska härdar vilka upptäckts av Arkeologikursen i Björna finns mellan älven och Stångsjön. Sedan bär det av mot Aspele inom Björna där en mängd av fångstgropar är kända. Omkring 170 fångstgropar kantar åsarna där älven löper fram mellan byarna Aspele och Nyliden. Vid sammanflödet av Flärkån och Gideälven har fem gropar grävts ut. De dateras till tiden omkring 1 000 före Kristus till 1 000 efter Kristus. Örnsköldsviks museum har skyltat platsen men de är i mycket dåligt skick och byts lämpligen ut.

Fångstgroparna är verkligen en länk till vår forntid. Den äldsta daterade ligger i stenåldern ca 5 000 före Kristus, de allra flesta daterade groparna ligger i bronsålder och järnålder, omkring 2 000 före Kristus till 1 000 efter. I lag förbjöds de 1865. Ju fler vi finner desto mer visar de på groparnas stora betydelse för ekonomin under mycket lång tid.

Från Vallviken i Stor-Tällvattnet till Kvarnsforsen nära Studsviken är det omkring 15 kilometers paddling. På en platabildning nära forsacken är en bra plats att tälta på. På nipan ovanför finns två enkla trivsamma stugor att hyra. En rejäl rastplats med takad timmerkonstruktion och två eldstäder finns på platsen. På sandavlagringen med bland annat den fina fraktionen flygsand väster om rastplatsen finns ett knappt tio- tal samiska härdar dokumenterade. Skylt föreslås. En kolmila vilken aldrig kolades står i närområdet. Vid Studsviken finns en tjärdal. Strax utanför Studsviken är även registrerat platsen för en marknadsplats på Kvisselnäset vid sammanflödet av Flärkån och Gideälven. Där träffades samer och andra i affärer. Platsen är skyltad av Örnsköldsviks museum men av skylten syns inte mycket idag. Näset har slyat igen, skylttexten har bleknat. Ett par intressanta stenåldersboplatser finns registrerade vid gamla älvfåran strax ovanför vägen mellan Korsbyn och Trehörningsjö. En tänkbar tolkning är att bosättningarna är från tiden när älven flöt i denna fåra. De kan nog vara mycket gamla.

Från Nyliden nedströms älven är det glest mellan noteringarna. Ganska nära älvens krök väster om Movattnet är två gamla gårdstomter registrerade. De finns med på karta från 1646. Byn flyttades till nuvarande Movattnet under 1700- talet. Skylt föreslås. Påtagligt synliga spår efter flottarepoken kan ses vid Långstrandsforsen vid Hemling. Här förslås att skyltning om flottning sätts upp. Vid forsen finns två bra stugor för uthyrning. Platsen kan vara ett tänkbart slutmål vid paddling. Skogsvägen till och från stugorna står i förbindelse med stora vägen genom Björna. Flottarstigen till Björna utgår från platsen.

Förhoppningsvis framgår av rapporten att det är ett inte så litet antal fornminnen och kulturmiljöer vid eller intill Ödemarksleden och Gideälvsleden. Om möjlighet funnes att specialinventera några delsträckor kan antalet komma att öka. Men redan nu finns mycket värdefulla exempel på de olika mänskliga spåren vilka är avsatta i det beskrivna området.

REFERENSER

Baudou, Evert. 1992. Norrlands forntid. Ett historiskt perspektiv. Wiken.

Ericson, Peter. 2004. Samer från fjäll, skog, bygd och kust, i; Tidsspår. Västernorrland-Sameland. Om samisk närvaro i Ångermanland och Medelpad. Härnösand.

Johansson, Uno. 1975. Björna genom tiderna. Örnsköldsvik.

Johansson, Uno. 1977. Forna tider i Björna. Örnsköldsvik.

Lundqvist, Jan. 1987. Beskrivning till jordartskarta över Västernorrlands län och förutvarande Fjällsjö k:n. Sveriges Geologiska Undersökning. Avhandlingar och uppsatser i A4. Uppsala.

Wallin, Bengt. 2005. Ödemarksleden. Rapport i ord och bild från rekognosering av leden 2005. Örnsköldsviks kommun.

Westerdahl & Viklund. 1984. Kåtabygget i Locksta. Rapport Örnsköldsviks museum.

Westerdahl, Christer. 1985. Förhistoria nolaskogs. Fornlämningar och fornfynd i Örnsköldsviks kommun. Bjästa.

Westerdahl, Christer. 1986. Samer nolaskogs. En historisk introduktion till samerna i Ångermanland och Åsele lappmark. Bjästa.

Westerdahl, Christer. 2004. Ett gränsöverskridande folk. Sydsamer i Ångermanland och Åsele Lappmark, i; Tidsspår. Västernorrland-Sameland. Om samisk närvaro i Ångermanland och Medelpad. Härnösand.

Viklund, Bernt Ove. 1992. Samiska härdar- en nyupptäckt fornlämningstyp i Anundsjö och Björna socknar, i; Arkeologi nolaskogs (red. Edblom & Grundberg). Örnsköldsvik.

Viklund, Bernt Ove. 2004. Samiska härdar i skogslandet, i; Tidsspår. Västernorrland-Sameland. Om samisk närvaro i Ångermanland och Medelpad. Härnösand.

Viklund, Bernt Ove. 2002. Några av hällmålningarna i västra Ångermanland, i; Studier i Regional Arkeologi 2 (red. Lindgren, Klang, Ramqvist). Örnsköldsvik.

Viklund, Bernt Ove. 2005. Hällmålningar är som upphängda tavlor, i; Populär Arkeologi Nr 4.

Vändåtbergets hemsida.

Örnsköldsviks Naturguide. Utgiven av Örnsköldsviks kommun.